

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1656–1670

Újabb kötete, immár a negyedik tomusa jelent meg az elmúlt évtizedek – alighanem vitán felül állónak tekinthető a kijelentés – legjelentősebb hazai bibliográfiai vállalkozásának. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (követve a kötetben alkalmazott helyesírási gyakorlatot) immár az előkészületekkel és a koncepció kidolgozásával együtt több, mint öt évtizedes múltra tekint vissza; első kötete 1971-ben látott napvilágot. Tudományos jelentőségét, az alapelvek átgondoltságát, a szerkesztés következetességét bizonyítja, hogy az eltelt évtizedek során csak egészen minimálisan módosult az *RMNy* szerkesztésének és közreadásának szempontrendszere, annak ellenére, hogy a vállalkozásban könyvtörténészek több nemzedéke vett és vesz részt. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* megindítója és az Országos Széchényi Könyvtárban működő szerkesztőséget hosszú ideig vezető Borsa Gedeon – e kötet egyik lektora – és Käfer István személye jelenti a folytonosságot, ők évtizedek óta közreműködői a vállalkozásnak. A kutatók középkorú nemzedékébe tartozik Heltai János, Pavercsik Ilona, P. Vásárhelyi Judit és V. Ecsedy Judit: ők a második kötet óta vesznek részt az adattár munkálataiban, amelyeket jelenleg P. Vásárhelyi Judit irányít és ő jegyzi szerkesztőként a negyedik kötetet. A bibliográfia munkálataiba immár bekapcsolódott a harmadik nemzedék, a most napvilágot látott tomus közreadásában feladatot kapott a legfiatalabb generáció képviselőitében Perger Péter és Kovács Eszter. Említsük meg a további munkatársakat is, a szerkesztés és a közreadás különböző munkálataiban közreműködőként részt vállalt Nagy Levente, Szvorényi Róbert, Kovács Zsuzsanna és Nyáry Zsigmondné, a kötetben közölt digitális fotókat pedig Pusztay Istvánné készítette. A kötet Borsa Gedeon melletti másik lektora Bitskey István volt.

Az *RMNy* persze több mint bibliográfia. Elsődlegesen természetesen az, és mint ilyen, részét képezi a magyar nemzeti bibliográfia retrospektív rendszerének. Azonban már a vállalkozás elvi alapjainak kidolgozásakor a klasszikus bibliográfiai funkciók (számbavétel, azonosítás, tájékoztatás) mellett fontos cél volt, hogy a régi magyar művelődés egyfajta tudományos kézikönyve legyen, kritikailag megszűrve regisztrálja és tegye közzé mindazt a tudást, konkrét tárgyi ismeretet, amelyet a kora újkori magyar írásbeliség nyomtatott formában elérhető forrásairól tudni lehet. E recenzió írója elfogultan viszonyul az írásbeliség valamennyi megjelenési formájához, hajlamos arra, hogy azt azonosítsa magával a kultúrával. Ha eltekint érzelmeitől, akkor persze elismeri, hogy ez túlzás, és nagy hiba lenne a kultúrának egy olyasfajta értelmezése, ami azt leszűkíti az írásban hozzáférhető elemekre (már csak azért is hiba lenne, mert nyilvánvalóan az írásos monumentumok nem elhanyagolható része kultúra alatti), kizárva az orális kultúrát, a zenét, képzőművészeteket stb. a fogalom tartalmából. Az azonban állítható, hogy a kultúra átörökítésének leghatékonyabb eszköze a múltban és még a jelenben (és na-

gyon is elképzelhető, hogy a jövőben is) az írás. Régebbi korok műveltségéből, szellemi képzetéből a legteljesebb és legmegbízhatóbb ismeret mégiscsak az írásos forrásokból nyerhető, és az egyéb tárgyi vagy vizuális stb. emlékek értelmezése meglehetősen problematikus lehet szövegek nélkül. Vagyis az RMNy kötetei a régi magyar művelődés egyik legfontosabb forráscsoportjának kritikai megismerését teszik lehetővé, használatuk nélkülözhetetlen a magyar művelődéstörténet valamennyi művelője számára. Tudományos színvonalát és nemzetközileg is jelentős eredményeit mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1996-ban napvilágot látott az első kötet német nyelvű változata. A Borsa Gedeon szerkesztésében Németországban kiadott *Alte siebenbürgische Drucke (16. Jahrhundert)* változában nem más, mint az első kötetben regisztrált német nyelvű erdélyi nyomtatványok könyvészete.

A vállalkozás most megjelent kötetében a szerkesztők ismét megjelentették az *Útmutató a mű használatához* című bevezető részt. Ebből jól láthatóak a vállalkozás állandó elemei és a szerény mértékben, de mégis bekövetkezett változások. Utóbbiak részben a követett gyakorlat egzaktabb megfogalmazását vagy a szakterminológia használatának változásából adódó módosulásokat jelentik (pl. a terjedelem jelölésénél az 'ív', 'ívbeosztás' terminus technicust felváltotta a 'füzet', 'füzetbeosztás'; már nem kizárólag a nyomtatványok tartalmi meghatározásáról van szó a kötetben, hanem azok műfaji elkülönítése is hangsúlyosan megjelent). Az első kötetben még nem volt jelentősége a könyvdíszek esetében a rézmetszetnek, a XVII. századi hazai nyomtatványoknál azonban már megfigyelhető az illusztrációknál, díszeknél a mélynyomású technika alkalmazása, az útmutató így kitér ezekre is. Pontosabban definiálják a szerkesztők a nyomdai dísz fogalmát, kizárva a fogalomból az öntött cifrákat. Adott tételhez kapcsolódó kutatási eredmények között a megbízható szöveg- és mértékadó kritikai kiadáson túl az 1671–1800 közötti hazai kiadások is említődnek. Az első kötetben a vállalkozás megindítóira törekedtek, hogy az összes fennmaradt példányt regisztrálják; a XVII. századi nyomtatványoknak egyrészt valamivel magasabb volt a példányszáma, másrészt kedvezőbb a fennmaradási arányuk, vagyis a századból átlagosan egy-egy kiadásból több példány maradt fenn (többnyire), így már nem szerepel tételelesen az összes konkrét ma is kézbe vehető egyede az edíciónak – csak akkor, ha az ismert darabok száma tíz alatti.

Változatlan az RMNy gyűjtőköre, vagyis az 1701 előtt a történelmi Magyarország területén bármely nyelven, vagy külföldön egészében vagy részben magyar nyelven közreadott nyomtatványokat regisztrálja a tomos. A vállalkozás területi lehatárolása azt jelenti, hogy a Dráván túli, vagyis a szlavón- és horvátországi kiadványok adatait nem tartalmazza a kézikönyv. A történelmi Magyarország területe e XX. századi szempontú definiálásának és az elv átültetésének a művelődéstörténeti kutatásokba újabban komoly kritikusa akadt Monok István személyében. A közelmúltban megjelent, egyébként akadémiai doktori értekezése nyomtatott változatának tekinthető munkájában, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században* (Bp. 2012, Kossuth Kiadó) című monográfiában egyértelművé teszi álláspontját: „Általában nem értek egyet azzal, ha a mai horvátországi területek történeti kutatását mellőzik a magyar műhelyek. Fel sem vetődik, hogy egy-egy vizsgálat tárgyát ne képeznék a mai szlovákiai ré-

szek vagy a Romániához került egykori magyar régiók (Partium, Erdély, Temesvidék)” (I. m. 7. p.). (Monok István kötete mindezek ellenére mellőzi az erdélyi arisztokrácia gyűjteményeit, így a ’Magyarország’ fogalom nála is erősen leszűkített értelemben szerepel, lényegében a Habsburgok uralta területre, az ún. „királyi Magyarországra” korlátozódik.) Kétségtelenül megfontolandó szempontot vetett fel Monok István, és az is tény, hogy Szabó Károly a XIX. században készült bibliográfiájában regisztrálta a Dráván túli nyomtatványokat. Egyébként nem túl sok kiadványról adhatott számot, Fiumében, Zengg városában, Zágrábban és Varasdon jelent meg összesen néhány tucat, többnyire latin, kisebb mértékben horvát nyelvű könyv a XVI. század elején, a XVII. század legvégén, illetve – Varasdon Manlius János révén – a XVI. század végén. Elképzelhető, hogy egyszer majd sor kerül a Horvát- és Szlavónországban megjelent nyomtatványok regisztrálására is, és akkor egységes területi metszetben lesz tanulmányozható a könyv előállításának és használata, vagyis olvasása. Még akkor is érdemes lenne a könyves műveltség egészét ebben a megközelítésben látni és láttatni, ha persze a kora újkori hazai (hogy megkerüljem a ’magyarországi’ fogalom használatának problematikáját) olvasmányanyag egyáltalán nem azonosítható az itthoni nyomdák kiadványaival, legalábbis a kulturális elit esetében annál lényegesen tágabb volt, elsősorban a külhoni művekből állt.

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* – köztudott – a Szabó Károly-féle *Régi Magyar Könyvtár*, az RMK első és második részét, vagyis a nyelvi és területi hungarikumokat egységes kötetben regisztrálja. A magyarnyelvűség korszakunkban természetesen nem csupán a teljes egészében nyelvünkön napvilágot látott műveket jelenti, a sokkal rövidebb, néhány soros magyar nyelvű szövegek is nyelvi hungarikumnak tekintődnek. Az e csoportba sorolható nyomtatványok egy része egyébként a *Miatyánkot* tartalmazza számos nyelven, ezek egyike a magyar. Londoni kiadású könyv mindössze egy található a kötetben, ez azonban bizonyos értelemben kuriózum: John Wilkins egyike volt az egyetemes nyelvet kereső idealistáknak, egy mesterséges nyelvet alkotott, és erről szóló munkájában tette közzé a *Miatyánk* ötven természetes nyelvű változatát, továbbá a maga által kreált mesterséges nyelven is megjelentette a kereszténység legismertebb és legfontosabb imáját (3436. tétel). A korai angol nyelvfilozófus Wilkins 1668-ban megjelentetett *An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language* című kötetét a szemiotikus és regényíró Umberto Eco úgy jellemzi, mint „századának legteljesebb egyetemes érvényű mesterséges filozófia nyelvi rendszerét” (*A tökéletes nyelv keresése*. Bp. 1998, Atlantisz. 229. p.)

Az RMNy jelen kötete 15 év, az 1656 és 1670 közötti esztendőket természetesen regisztrálja. A XVII. században ha lassan is, de folyamatosan gyarapodik a magyar vonatkozású könyvek száma. Míg az első kötet az 1473-1600 közötti évekből az 1–869. számú tételt tartalmazza, az 1983-ban napvilágot látott második tomosz már csak 35 év termését vette számba az 1601 és 1635 közötti évekből a 870–1632. tételszámon. A harmadik rész 2000-ben jelent meg, húsz évet fog át ez a kötet, az 1636 és 1655 közöttieket, a közölt tételek száma azonban nagyjából megegyezik a korábbi egységekben láthatóakkal: az 1633-tól a 2625-ig sorakoznak a számozott tételek. Ez a megállapítás érvényes a mostani kötetre is, a 2626-os az első szám, a kötetben található utolsó pedig a 3696-ik. Ez azt valószínűsíti, hogy az 1700-ig terjedő három évtizedet még legalább két kötet dolgozza fel. Ha hozzávetőleg

tízévenként jelenik meg egy-egy kötet, akkor talán 2030 körül fejeződik be az RMNy XVII. századi része.

A negyedik kötetben tehát 1071 tétel található. A valóságban – ugyanúgy, ahogyan a korábbiakban is – ennél a számnál valamivel több leírás található a bibliográfiai kézikönyvben, tekintettel arra, hogy akadnak üres számok (összesen 8) és található utólag beszúrt 24, ún. betűs szám, vagyis a könyvészetben 1085 nyomtatvány leírás adatai olvashatók. Ezekhez kapcsolódik ebben a kötetben is az *Appendix*, azoknak a korábbi bibliográfiákban tévesen szerepeltetett kiadványoknak a jegyzéke, amelyekről bebizonyosodott, hogy nem tartoznak a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* vállalkozás keretébe. Az *Appendix* tételszámai is folyamatosak az egyes tomosokban, ebben a 216-tól a 271-es számig tanulmányozhatók a helyesbítések.

A bibliográfiában regisztrált közel 1100 nyomtatvány túlnyomó többsége hazai megjelenésű, 1012 mű tartozik ebbe a kategóriába. Néhány nyomtatvány esetében nem sikerült a nyomdahelyet megállapítani, a többi nyomtatvány külföldön megjelent nyelvi hungarikum. A legtöbb – ez szinte természetesen tekinthető – Bécsben látott napvilágot, közel három tucatnyi az RMNy gyűjtőkörébe tartozó itteni nyomtatvány. Bécs után nagy szünet következik, a többi magyar nyelvű nyomtatvány elsősorban németországi nyomdahelyeken (Frankfurt am Main, Jena, Nürnberg, Tübingen, Wittenberg) jelent meg, az említett angliain, a londonin túl a Bécsen kívüli Ausztriában egy további helyen (Pottendorf), valamint három hollandiai településen (Amszterdam, Franeker, Utrecht) és két itáliai városban (Velece, Campagna) láttak napvilágot nyelvi hungarikumok a korszakban. Azonban meg sem közelítik a bécsi kiadványok számát, néhány nyomtatványt tettek csak közzé, a Bécs utáni legtöbb művet megjelentető Jena is csupán négy művel szerepel a kötetben.

A hazai nyomdatóhelyek száma 17. Messze kiemelkedik a kiadott nyomtatványok számával Lőcse, 276 tétel impresszumában olvasható a város neve. Kassa (143), Szeben (96), Nagyszombat (92), Patak (89) áll a lista élén. Némileg leszakadva követi az élmezőnyt Trencsén (52), Brassó (41), Zsolna és Pozsony (38–38). Ezután Bártfa (36) következik, majd Kolozsvár és Várad, mind a két helyen azonos számú (31-31) nyomtatvány jelent meg. A középmezőnyt Debrecen zárja (28). A leszakadók listáját Gyulafehérvár vezeti (13), Kőszeg követi (4) és Eperjes, illetve a burgenlandi Loretom zárja: mindkét helyen két-két nyomtatvány látott napvilágot. A számsorokból is jól érzékelhető a korszak történelmének alakulása. Váradon 1659-ben hosszú időre megszűnt a nyomtatás a város török kézre kerülése miatt, Szenci Kertész Ábrahám műhelyével Kolozsvárra, majd Szebenbe települt át. A tatár betörés és Gyulafehérvár 1658. évi pusztulása az officinának is véget vetett. A pataki nyomdából 1670-ből már nem ismert nyomtatvány, és Brassóban sem működött 1666 után műhely. Trencsénben 1664-ben jelent meg az utolsó nyomtatvány, igaz, hogy a cseh-morva menekültek által működtetett nyomda nem szűnt meg, hanem áttelepült Zsolnára, ott folyamatosan működött a későbbiekben is.

A megjelent nyomtatványok műfaji, tartalmi összetételének akár csak vázlatos ismertetése sem lehet e recenzió feladata. Heltai János az előző kötetek alapján tekintette át a hazai könyvkiadást: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. (Bp. 2008, OSZK–Universitas Kiadó). Valószínűsíthető, hogy az általa kialakított elemzési keretek és megközelítések erre a 15

évre is érvényesek, vagyis változatlanul a vallási és iskolai célú nyomtatványok alkotják a legnagyobb csoportot, Heltai megállapítása szerint 1601 és 1655 között a nyomtatványoknak csaknem a fele, 47,7 százaléka tekinthető vallásinak. Felekezeti megoszlását tekintve az évszázad első feléhez képest nyilván csökkent a protestáns (református és evangélikus) kiadványok aránya, de még mindig többségében lehettek a katolikus nyomtatványokhoz viszonyítva. A protestáns egyházak „gyászévtizedét” az 1670-es évek jelentették, vagyis a nyílt és erőszakos ellenreformáció és annak következményei a hazai könyvnyomtatásban a következő RMNy-kötetben lesznek tanulmányozhatók. A pusztán világinak tekinthető könyvek aránya alighanem azonos lehet a megelőző korszakéval, ezek elsőprő többsége egyébként Lőcsén látott napvilágot.

Nyilván sokáig lehetne még szemezgetni különféle szempontok alapján e pompás kötetben, és nyilván a következő időszakban ez meg is történik majd. Hiszen az RMNy-nek – szó volt róla – éppen ez, vagy ez is a lényege: a tágan felfogott művelődéstörténeti kutatásoknak nem pusztán segítője, hanem új kutatási szempontokat felvetve ösztönzője. És ha lassan is, de az egész *Régi Magyarországi Nyomtatványok* vállalkozás immár teljes rendszerre kezd válni, kezdenek megjelenni azok a kötetek, adattárak, amelyek kiteljesítik a vállalkozás tudományos jelentőségét. Az elmúlt években ugyanis olyan kiadványok kerültek a szakma, a könyvtörténészek és az e kérdések iránt érdeklődők kezébe, amelyek aligha jelenhettek volna meg az RMNy nélkül. Két sorozat indult el a közelmúltban, az egyikben V. Ecsedy Judit teszi közzé a régi nyomtatványok betűire és nyomdai díszekre vonatkozó kutatásainak eddigi eredményeit. A *Hungaria Typographica* elnevezésű sorozat 2004-ben közreadott első kötete az 1473–1600 közötti időszakra, vagyis az RMNy első kötetéhez kapcsolódóan tartalmazza az anyagot. Folytatása 2010-ben jelent meg. E tomos a XVII. századra vonatkozó első részt tartalmazza, nevezetesen a nyugat- és észak-magyarországi nyomdák betűit és díszeit. A másik kezdeményezés 2009-ben indult útjára, V. Ecsedy Judit Simon Melindával közösen jelentette meg az előző kiadványhoz és az egész RMNy-hez (legalábbis első kötetével) szervesen hozzátartozó vállalkozást, a *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800* elnevezésű összeállítást. Folytatása idén látott napvilágot, e rész időhatára azonban már kétségtelenül az RMNy korszak utáni század: az 1801 és 1900 közötti kiadói és nyomdai jelvényeket regisztrálja a Simon Melinda által készített kötet.

Az RMNy tételeinek szerkezete és a leírások formája az évtizedekkel ezelőtt kialakított és minden szempontból bevált megoldásokat követi. Nem változott a mutatók rendszere sem; a kézikönyvben rögzített ismeretek sokoldalú visszakeresését kilenc mutató teszi lehetővé, és ezekhez járul még a fontosabb hazai és külföldi bibliográfiák közötti megfeleltetést biztosító konkordancia. A kötetben megtalálhatók a példányból ismert nyomtatványok címlapjáról vagy annak hiányában jellegzetes részéről készült fotómásolatok.

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok*, e sok évtizedes és számos közreműködővel készülő mintaszerű tudományos kézikönyv legújabb tomosa elérhető digitalizált formában is az Akadémiai Kiadó honlapján. Igaz, az eléréshez az egyes példányokban közreadott személyes regisztrációs kód szükséges. Az RMNy 4. kötete az Akadémiai Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiadásában látott napvilágot. A szükséges anyagi támogatást az OTKA tette lehetővé. Remélhetően a támogatás a továbbiakban sem marad el. Hogy a közreműködők, a szerkesztők

munkakedve, kitartása megmarad, és nemzeti művelődésünk e fontos művét változatlanul magas színvonalon készítik, az biztosan állítható. Köszönet az eddigiekért! A recenzens pedig azzal biztatja az RMNy tanulmányozására a szakma valamennyi képviselőjét, mindenkit, akit érdekel a magyar könyv és írásbeliség múltja, amit Szent Ágoston írt *Vallomásaiban* a Szentíráshoz fordulásáról és teljes megtéréséről. Mint köztudott, kételyei közben egy rejtélyes hangot hallott, amely felszólította: Tolle, lege! Vagyis: Vedd és olvasd! (*Vallomások*. Ford. Városi István. Bp. 1982, Gondolat. 241. p.)

(Régi Magyarországi Nyomtatványok. 4. kötet 1656–1670. Heltai János, Pavercsik Ilona, Perger Péter és P. Vásárhelyi Judit munkája. V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével szerkesztette P. Vásárhelyi Judit. Lektorálta Bitskey István és Borsa Gedeon. Bp. Akadémiai Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2012. 1362 p., 52 t.)

Pogány György

„A könyvtár az iskola szíve”

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban 2010-ben kezdődött az a két évig tartó projektidőszak, amely 2012 februárjában a kutatás eredményeit összefoglaló konferenciával zárult le. A TÁMOP 3.2.4/08/2-2009-0001 *Nevelési Tudásdepó az olvasóvá neveléshez és a digitális kompetenciák fejlesztéséért* címet viselő projekt a közoktatási intézmények és a könyvtárak együttműködését támogatta. A programban megfogalmazott célnak megfelelően a kutatók összegyűjtötték az iskolai könyvtárak oktatási tevékenységének megújítása érdekében a hazai és nemzetközi gyakorlatokat, és mintegy harminc új oktatási programot is kidolgoztak a nem formális oktatásban való alkalmazásra.

Csík Tibor az OFI–OPKM igazgatóhelyettese a projekt lezárását megtestesítő és betetőző kiadvány projektmenedzsere húszéves könyvtári gyakorlattal, számos – többek között az iskolai könyvtárak feladatait, lehetőségeit és fejlesztését elemző – publikációval, valamint jelentős oktatási gyakorlattal rendelkezik. Szakértelme és széles körű tudása egyértelműen alkalmassá teszi arra, hogy a kötet tanulmányait megszerkesztve egységbe forrassza azokat.

A programban megfogalmazott céloknak – „*a könyvtárak képzési tevékenységének támogatása, a fejlesztés távlatainak bemutatása*” – megfelelően, az összegző kiadvány arra mutat rá, hogy az egyén „*az értő olvasás és a digitális, információs kompetenciák révén válhat önálló ismeretszerzővé, lesz képes élete során folyamatosan megújítani tudását.*” A kötetbe foglalt tanulmányok, kutatási eredmények a nagyvilág iskolai könyvtárainak gyakorlatára kitekintve és normatív hatású dokumentumokat felvonultatva mutatják be a nemzetközi gyakorlatot, a szerkesztő által remélve, hogy ezzel a hazai szakma érdeklődését is felkelthetik, és a tanulmányokban megfogalmazott gondolatok részévé válhatnak a hazai iskolai könyvtárak szolgáltatásainak, ezáltal az oktatási tevékenység minőségi fejlesztésének.